

El Pensament analític a l'ensenyament de Treball Social. Proposta de definició i conceptualització.

Marta Llobet Estany i Gemma Vilà Bosqued

Setembre de 2013

1. Introducció

Aquest document de treball presenta una reflexió sobre la competència del pensament analític en l'entorn de l'aprenentatge per competències. El document té un doble objectiu: en primer lloc, el d'establir una proposta de definició teòrica de la competència que permeti detectar les dimensions que la conformen així com els seus components fonamentals. En segon lloc, oferir una proposta de definició de la competència aplicada al Treball social i que, al mateix temps, sigui susceptible de ser operativitzada i concretada per al seu treball en l'àmbit docent així per orientar el disseny d'un instrument d'avaluació de la competència. Aquest document de treball està dirigit a tots aquells docents que tinguin interès en aplicar aquesta competència en les assignatures que imparteixen i, de forma especial, als docents de l'ensenyament de Treball Social.

L'interès per aquesta competència s'emmarca en el projecte d'innovació docent "Fils Conductors: la transversalitat docent i pensament analític a Treball Social" de la Universitat de Barcelona¹. Aquest projecte neix per iniciativa d'un grup de professores i professors durant el curs 2009-2010, arrel de posar-se en marxa el nou pla d'estudis del grau de Treball Social. En el procés de recerca dels elements connectors entre les assignatures, vàrem adonar-nos que la competència de pensament analític, malgrat ser una competència important, no estava inclosa com a objectiu d'aprenentatge, així com tampoc teníem

¹ Projecte format per 16 professores i professors dels Departaments de Treball Social, Psicologia Social, Història Contemporània, Antropologia Cultural H^a d'Amèrica i Àfrica i Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona.

incorporats els elements metodològics que podrien facilitar-ne la seva adquisició en els plans docents.

Aquest document forma part de la primera etapa del projecte i es correspon amb una fase de construcció teòrica del concepte i d'identificació i descripció de les seves dimensions. El resultat ha estat producte d'un procés de treball de tot l'equip, basat en la lectura de materials, en celebració d'un seminari amb un expert sobre competències d'aprenentatge i en la realització d'un grup de discussió entre els membres del projecte. Així mateix, s'ha alimentat de la dinàmica de debat constant del grup en les diferents sessions de treball i dels documents de treball que s'han anat generant².

2. El pensament analític en l'entorn de l'aprenentatge basat en competències

Abans de desenvolupar la conceptualització del pensament analític val la pena fer un breu exercici de contextualització d'aquesta competència en l'entorn del sistema d'aprenentatge per competències amb l'objectiu d'aportar una visió de globalitat. Aquesta visió haurà de permetre superar el perill de caure en compartiments estancs que donin per suposat que el pensament analític es pot treballar de forma aïllada independent d'altres formes de pensament i d'altres competències.

L'espai europeu d'educació superior ha introduït nous debats en l'àmbit universitari al temps que ha afavorit la realització d'un exercici de conceptualització i d'elaboració de models teòrics sobre la base de la dinàmica de l'ensenyament universitari que s'havia portat a terme.

² En concret: 1) les actes de les reunions del projecte d'innovació docent (2010-2011), 2) *Què és per nosaltres el pensament analític? Resum d'idees sobre el marc teòric* (Núria Prat), 3) Síntesi del Seminari impartit per Manuel Poblete el dia 8 de febrer de 2012 (Belén Parra), 4) *Transcripció grup de discussió sobre el pensament analític* (Marta Llobet), 5) *Anàlisi de les fitxes de les assignatures* (Montse Yepes) i 6) diversos documents teòrics de Manuel Poblete (es referencien posteriorment). Tots els documents excepte els de Manuel Poblete són documents de treball interns del projecte.

En aquest context, l'aprenentatge basat en competències ha esdevingut una peça clau d'un sistema formatiu que té com a objectiu el desenvolupament i la formació integral de l'individu. El Ministeri d'Educació i Cultura defineix les competències com “una combinació de coneixements, habilitats (...), actituds i valors que capacitaran a un titulat a afrontar amb garanties la resolució de problemes o la intervenció en un assumpte en un context acadèmic, professional o social determinat” (MEC, 2006). D'aquesta manera, les competències suposen valors, actituds, motivacions així com coneixements, habilitats i destreses (Poblete, 2007a).

Un coneixement basat en competències suposa el desenvolupament de competències **genèriques o transversals** així com de **competències específiques** pròpies de cada titulació i/o professió.

Seguint l'esquema conceptual desenvolupat per Poblete (Poblete, 2007b), el pensament analític fa referència a una competència genèrica o transversal de tipus instrumental³. Aquest tipus de competències són aquelles que es perfilen com a mitjà o eina per a obtenir un determinat fi. Són competències d'aquest tipus, per exemple, les competències cognitives, tecnològiques o lingüístiques. Així mateix, les diverses formes de pensament esdevenen una de les competències principals d'aquest grup⁴. Cal tenir en compte que aquests diversos tipus de pensament es produeixen, a la pràctica, de forma combinada. En les discussions del grup, es recull que en la formació de treballadors socials hi ha una relació especialment estreta entre el pensament analític, el reflexiu, crític i creatiu. A més, “com més modalitats de pensament desenvolupi una persona, majors possibilitats intel·lectuals posseirà” (Poblete i Villa, 2007).

Treballar amb la competència del pensament analític en el context del Treball social suposa un repte important per diversos motius. En primer lloc pel fet de ser pioners en aquest treball; en segon lloc, pel fet que, a la llum del que s'ha exposat fins ara, s'ha de considerar a l'hora de desenvolupar i avaluar el

³ Forma part també dels sis blocs de competències transversals comunes definides per la Universitat de Barcelona (UB, 2008)

⁴ Poblete diferencia deu formes diferents de pensament: analític, sistèmic, crític, reflexiu, lògic, analògic, creatiu, pràctic, deliberatiu i col·legiat.

pensament analític cal tenir en compte que aquest no es produeix mai de forma aïllada i que, per tant, es desenvolupa necessàriament en combinació amb d'altres tipus de pensament, la qual cosa fa encara més difícil extreure'n una definició excloent; en tercer lloc, la seva aplicació específica al Treball social suposa considerar i incorporar tot un aparell d'habilitats específiques pròpies de la pràctica concreta del Treball social.

3. Conceptualització del pensament analític: definició i dimensions.

La proposta de conceptualització de pensament analític que es fa en aquest document consta de la combinació de dos aspectes o dimensions:

- 1) La definició genèrica de la competència. Aquesta definició ha de determinar els components bàsics i elementals del pensament analític i ha de ser una definició de consens que reculli les aportacions i reflexions fetes fins ara pels membres del grup.
- 2) La seva concreció en l'àmbit del Treball social. Es fa necessari fer un pas més enllà de la definició genèrica per tal de veure quins són els requeriments que suposa el desenvolupament d'aquesta competència en els treballadors socials per tal de concretar-los de forma teòrica.

D'aquesta definició i de la seva concreció hauran de sorgir tant els nivells de domini com els indicadors.

3.1. Definició de la competència: condicions i dimensions claus.

L'anàlisi de les reflexions que s'han anat desenvolupant entre els participants del projecte des del seu inici ens han fet valorar de nou la idoneïtat de la proposta realitzada per Poblete i Villa (Poblete i Villa, 2007.) La seva aportació integra la gran majoria de reflexions fetes pels membres de l'equip al llarg d'aquests mesos i resulta una bona definició de partida. Tot i així, la proposta

final que es planteja en aquest document incorpora fonamentalment la definició dels autors però es completa i matisa amb elements proposats per l'equip.

Aquests autors defineixen el pensament analític com: “el comportament mental que permet distingir i separar les parts d'un tot fins arribar a conèixer els seus principis o elements. El pensament analític és el pensament del detall, de la precisió, de l'enumeració i de la diferència”.

Segons aquesta definició, l'element clau del pensament analític és la descomposició de la realitat i dels fenòmens en els seus elements primaris. Si bé, aquesta definició és vàlida i aplicable a l'entorn del Treball social, pensem que esdevé insuficient o incompleta pel que fa a l'especificitat que requereix aquesta forma de pensament entre els treballadors socials. Així, en els diversos debats que s'han dut a terme al llarg dels mesos del projecte hi ha hagut constants referències als aspectes de la **interrelació i la contextualització**. Per aquest motiu, pensem que és adient plantejar una definició més àmplia que incorpori aquests elements. En aquest mateix sentit, Villa i Poblete (2007) expliquen que el pensament analític “és la manera de pensar que utilitzem per comprendre la realitat. Es basa en un enfocament metòdic per descomposar situacions complexes en els seves parts constituents i valorar-les identificant-ne els elements significatius (qualitatius o quantitatius) i separant-los dels no rellevants. Així mateix, posa de relleu els diferents tipus de relacions existents entre els elements identificats i els agrupa per a interpretar la realitat, presentar-la de forma clara i ordenada i, així, facilitar l'elaboració d'una diagnosi, la presa de decisions o la solució de problemes”. Segons els autors, el pensament analític és l'antítesi del pensament intuïtiu, malgrat que en el debat intern que vàrem tenir en el marc del projecte també els veiem que podien estar entrelligats.

Aquesta definició extensa s'apropa molt més als requeriments d'aquesta competència en l'entorn del Treball social. Per tant, es proposa adoptar aquesta definició com a definició bàsica del pensament analític aplicat al Treball social afegint-hi un darrer aspecte: el de contextualització de la realitat analitzada. Entenem que la capacitat d'anàlisi del treballador social també

depèn de la capacitat que tingui de descomposar situacions complexes a partir d'un procediment metodològic però també de la capacitat de contextualitzar i relacionar aquests elements bàsics amb altres aspectes com 1) l'aparell teòric – conceptual après; 2) el context social; 3) el context històric, etc. És a partir de la incorporació d'aquest segon aspecte que serà capaç "d'interpretar la realitat i presentar-la de forma clara i ordenada" tal i com assenyalen Poblete i Villa (2007) Per tant, la definició de pensament analític aplicat al Treball social que es proposa és la següent:

El pensament analític és el comportament mental que es basa en un enfocament metòdic per descomposar situacions complexes en els seves parts constituents i valorar-les identificant-ne els elements significatius (qualitatius o quantitatius) i separant-los dels no rellevants. Així mateix, posa de relleu els diferents tipus de relacions existents entre els elements identificats, els relaciona i els contextualitza amb altres elements que aparentment poden resultar externs i els agrupa per a interpretar la realitat, presentar-la de forma clara i ordenada i, així, facilitar l'elaboració d'una diagnosi, la presa de decisions o la solució de problemes.

Aquesta definició consta de diverses dimensions que han de ser la base a partir de la qual s'hauran de concretar els indicadors. Els components claus són:

- **Descomposició** de situacions complexes en els seves parts elementals.
- **Detecció** dels elements claus dels menys rellevants (jerarquització).
- **Identificació de relacions** entre els diversos elements i estructuració d'aquestes relacions (prioritat, jerarquia, causa-efecte).
- **Consideració d'altres elements i contextualització** (teòrics, context social, històric, etc.).
- **Interpretació de la informació i organització dels elements substantius i detecció dels buits d'informació.**
- **Recomposició de la situació i presentació dels elements.**

El pensament analític està estretament relacionat amb altres tipus de pensament com ara el pensament lògic, crític, sistèmic, creatiu, reflexiu, etc.

Així mateix requereix de les capacitats d'observació, reflexió, sistematització i conceptualització. El domini total de la competència anirà estretament relacionat amb tots aquests aspectes.

3.2. El pensament analític en la formació per al treball social

Tal i com ja hem anat veient fins ara el pensament analític està relacionat i entrelligat amb altres tipus de pensament, però l'objecte d'aquest projecte ens convida a centrar-nos bàsicament en el primer, malgrat en moltes situacions, marcs i contextos pot ser difícilment dissociable.

Aquesta competència es contempla com a genèrica en totes les professions vinculades a l'educació superior i és per aquesta raó que s'identifica com a competència transversal. Tanmateix, esdevé una competència fonamental pel desenvolupament del perfil professional del treballador/a social i per tant, també la trobem inclosa dins de les competències pròpies i/o específiques de la formació d'aquest futur professional. En la revisió del document *La formación universitaria en Trabajo Social. Criterios para el diseño de planes de estudios de títulos de Grado en Trabajo Social*⁵ aquesta capacitat d'analitzar està present en 5 de les 25 competències específiques següents:

- 3- Valorar les necessitats i opcions possibles per orientar una estratègia d'intervenció.
- 4- Respondre a situacions de crisi, valorant la urgència de les situacions, planificant i desenvolupant accions per a poder fer-hi front i revisant els seus resultats.
- 9- Treballar amb els comportaments que representen un risc pel sistema client, identificant i avaluant les situacions i circumstàncies que configuren aquest comportament i elaborant estratègies de modificació d'aquest.

⁵ Aquest document va ser elaborat de forma conjunta per membres representants de la *Conferencia de Directores de Centros y Departamento de Trabajo Social* i per membres representants del *Consejo General de Colegios de Diplomados en Trabajo Social y Asistentes Sociales* i va ser aprovat l'any 2007, com a document marc pel disseny dels plans d'estudis del Grau en Treball Social en les diferents universitats de l'Estat espanyol.

10- Analitzar i sistematitzar la informació que proporciona el treball com a quotidià, com suport per revisar i millorar les estratègies professionals que tenen que donar una resposta a les situacions socials emergents.

22- Investigar, analitzar, avaluar i utilitzar el coneixement actual de les millors pràctiques del treball social, per revisar i actualitzar els coneixements propis sobre els marcs de treball.

La competència de pensament analítica també la trobem inclosa en els mòduls o matèries vinculades al desenvolupament dels plans d'estudis del Grau en Treball Social. En concret, està descrita en diferents matèries agrupades en cinc blocs temàtics, que tot seguit recollim en aquest darrer apartat del document.

En el primer bloc, que és l'específic del treball social en relació als conceptes, els mètodes, les teories i la seva aplicació. Per exemple en la matèria A.1. Fonaments del treball social:

A.1.4. Identifica els principals grups de persones ateses, tipus de problemes i de respostes, i espais en els que es desenvolupa el treball social en una societat diversa.

A.1.5. Reconeix els punts de contacte i les diferències amb altres professions d'ajuda, de l'educació i l'animació, i amb l'activitat voluntària.

A.1.6. Ser capaç d'analitzar la relació entre les polítiques institucionals, les exigències legals i els límits professionals en el desenvolupament del treball social.

En la matèria A.2. Mètodes, models i tècniques de treball social:

A.2.2. Ser capaç d'analitzar la naturalesa de les relacions entre professionals i usuaris, i les potencialitats i dificultats que les marquen, tenint en compte els aspectes relatius al gènere i la diversitat cultural.

A. 2.8. Ser capaç d'aplicar els mètodes de valoració de les necessitats i les opcions possibles per orientar una estratègia d'intervenció.

En la matèria A.4. Investigació, diagnòstic i avaluació en treball social:

A.4.1. Ser capaç d'aplicar els diferents models d'investigació, diagnòstic i avaluació en treball social al llarg de les seves diverses fases.

A.4.3. Ser capaç d'utilitzar els models i tècniques per l'avaluació de necessitats, capacitat, oportunitats i riscos de les persones usuàries, de grups i comunitats, incorporant en el procés la participació de persones o grups interessats.

A.4.4 Ser capaç d'analitzar i sistematitzar la informació que proporciona el treball quotidià com base per revisar i millorar estratègies professionals.

En relació al segon bloc sobre el context institucional, per exemple, en la matèria B.1. de Serveis socials:

B.1.1 Conèixer i comprendre els mecanismes d'actuació i formes de provisió dels serveis socials en l'àmbit espanyol i europeu, així com l'estructura general, l'organització i els principals serveis i prestacions dels serveis socials en l'àmbit estatal i autonòmic.

En la matèria B.2. sobre polítiques socials i treball social:

B.2.3. Ser capaç d'analitzar les diferències entre els tipus i models de política social, els seus valors de base i els seus resultats.

B.2.5. Ser capaç d'analitzar la naturalesa dels mecanismes que vehiculen les polítiques socials i les conseqüències de cada un d'ells en termes de resultats i efectes sobre la desigualtat.

B.2.6. Ser capaç de distingir i reconèixer l'articulació del mercat, la família, la societat civil i l'Estat en els règims de benestar i les seves implicacions pel disseny i resultats de les polítiques.

En relació al bloc tercer relatiu als processos i problemàtiques sobre els que actua el treball social està descrita en diferents matèries, com per exemple, en la C.1. El desenvolupament humà en el cicle vital i el medi social:

C.1.1. Conèixer els processos i elements fonamentals que configuren el comportament humà en el medi social i la relació entre la persona i l'entorn i les perspectives de les diverses ciències socials sobre els mateixos.

C.1.2. Ser capaç d'analitzar els processos d'interacció social, amb especial referència a la família, els grups socials i les comunitats.

C.1.4. Identifica els processos de formació, desenvolupament i evolució de les persones, les famílies, els grups, les organitzacions i les comunitats.

C.1.5. Ser capaç d'analitzar les fases que formen el cicle vital i els processos de desenvolupament de les persones al llarg d'aquest.

En la matèria C.2. sobre l'estructura, desigualtat i exclusió social:

C.2.4. Ser capaç d'aplicar mecanismes d'identificació, anàlisis i mesura dels problemes socials i necessitats derivades de les situacions d'exclusió, discriminació i opressió en les que intervé el treball social i les formes d'intervenció per a poder-les combatre.

C.2.5. Ser capaç d'analitzar i avaluar l'impacte de la desigualtat i la discriminació en el treball amb persones en contextos determinats i en situacions problemàtiques.

En la matèria C.3. Salut, dependència i vulnerabilitat social:

C.3.2. ser capaç d'identificar i valorar les necessitats socials relacionades amb els problemes de salut i la seva repercussió en la vida de les persones afectades i les estratègies d'atenció i recolzament pertinents en cada situació.

C.3.3. Ser capaç de reconèixer les característiques dels problemes de salut que donen lloc a necessitats d'atenció i recolzaments socials, amb especial referència a les discapacitats, a la dependència, als problemes de salut mental i a les addiccions.

En el bloc quart relatiu a les eines legals i organitzacionals pel treball social, com per exemple en la D.2. Gestió de les organitzacions:

D.2.1. Conèixer els elements del funcionament de les organitzacions de serveis i l'aportació de diferents enfocaments a la gestió, el lideratge i la qualitat en els serveis humans públics i privats.

Finalment també trobem aquesta competència descrita en el bloc cinquè en la matèria E.1. relacionada amb les pràctiques i el treball final de la carrera:

E.1.4. Ser capaç d'avaluar situacions i recollir, ordenar, tractar i analitzar la informació, tenint en compte els punts de vista dels participants, els conceptes teòrics, les dades de la investigació, les normes legals i els procediments institucionals.

E.1.12. Ser capaç d'analitzar la pròpia pràctica i identificar els seus límits i mancances professionals, i assumir la responsabilitat de l'adquisició continuada de coneixements i destreses.

4. Procés d'operativització de la competència de pensament analític en l'àmbit del treball social

L'objectiu final d'aquest procés del procés que s'engega a partir de la reflexió sobre la conceptualització del pensament analític com a competència ha estat el de dissenyar un instrument que fes possible l'avaluació d'aquesta competència en les diverses assignatures de tot el pla d'estudis del Grau de Treball Social.

Tot el procés de recerca ha estat dissenyat a partir d'una lògica seqüencial. En aquest procés es van dissenyar diverses etapes que coordinaven subgrups diferents dins l'equip. Cada pas ens havia de connectar amb una altra seqüència. En aquest procés es van combinar tasques de tipus més deductiu amb d'altres de caire purament inductiu. En tot aquest procés, a banda de la tasca de definició i concreció teòrica de la competència, s'han produït moltes altres feines de recerca que han acotant i concretant el concepte. Tot aquest procés ens va dur a identificar i determinar l'instrument per avaluar la competència entre els estudiants, que va ser la rúbrica. A partir d'aquí es va crear un esborrany de rúbrica. La rúbrica s'ha dissenyat "com un instrument àgil,

genèric i consensuat entre els equips de les assignatures de primer i segon curs, que pugui contextualitzar-se a cada assignatura i situació d'ensenyament-aprenentatge”(Prat, Boixadós i Mesquida, 2013⁶). La rúbrica té com a objectiu final orientar als estudiants de Treball Social en l'adquisició d'aquesta competència així com avaluar-la.

La rúbrica s'ha construït com una matriu que distingeix 6 dimensions bàsiques operativitzades en 6 indicadors i distribuïts en 4 nivells progressius de domini de la competència. Cada indicador està descrit al llarg d'una escala numèrica que mostra com l'estudiant l'hauria d'anar adquirint. Tal i com consta al document de Prat et al. les dimensions establertes han estat: 1) descomposició de situacions complexes; 2) detecció d'elements claus; 3) identificació de relacions entre elements; 4) contextualització; 5) organització de la informació i recomposició i presentació.

En el moment de publicació d'aquest document, la rúbrica està a punt d'aplicar-se com a experiència pilot en diferents assignatures, amb la finalitat de poder corregir i millorar aquest instrument per tal de fer-lo útil i a tots els cursos de grau.

⁶ Prat, N; Boixadós A; Mesquida; J.M. (2013). *Elaboració d'una rúbrica d'avaluació de la competència transversal de Pensament analític al Grau de Treball social*. Document de treball. Maig de 2013. Document de treball intern.

Referències

Conferencia de Directores/as de Centros y Departamentos de Trabajo Social. *La formación universitària en Trabajo Social. Critetrios para el diseño de planes de estudios de títulos de Grado en Trabajo Social*, Barcelona, Septiembre de 2007.

MEC (2006). *Directrices para la elaboración de los títulos universitarios de grado y máster*. Madrid: Documento de trabajo, Secretaría de Estado de Universidades e Investigación.

Poblete, M. (2007b). Evaluación de competencias en la educación superior. Seminario: Evaluación de Competencias. Pucón, Chile.

Poblete, M. (2007a). Evaluación de competencias en la educación superior. Preguntas clave que sobre evaluación de competencias se hacen los profesores. tentativas de respuesta. III Jornadas Universitarias de Innovación y Calidad "Buenas Prácticas Académicas". Bilbao.

Poblete, M. y Villa, A. (2007). *Aprendizaje Basado en Competencias. Una propuesta para la evaluación de competencias genéricas*. Bilbao: Mensajero.

Universitat de Barcelona (2008). *Competències transversals de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona.